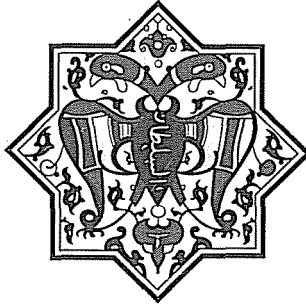

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
HİMAYESİNDE

II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 KONYA

CİLT - 1

İSLÂMÎ İLİMLER

Editör

Prof.Dr.Mustafa DEMİRÇİ
Doç.Dr. Ali TEMİZEL
Doç.Dr. M.Ali HACIGÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Sefer SOLMAZ.

II.Uluslararası Selçuklu Kùltür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings

CİLT – I
İSLÂMÎ İLİMLER

Yayın Koordinatörü
Ali DÜZ

Sayfa Tasarım
M.Sinan ÜNALDI

Kapak Tasarım
Servet Can

Baskı
Servet Ofset Matbaa Ltd. Şti.
Matbaacılar Sit. Yayın Cd.
9. Blok No: 50 Karatay / KONYA
Tif : 0 332 342 02 32

Basım Tarihi - Aralık 2013

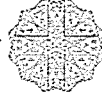
SELÇUKLU BELEDİYESİ YAYINLARI
Yayıncı Sertifika No : 24883

Takım No
978-605-4886-00-5

ISBN
978-605-4886-01-2

Konya, 2013

SELÇUKLULAR DÖNEMİ NİSABUR VE ÇEVRESİNDE HADİS TARİHİ İLE İLGİLİ ÖNEMLİ BİR KAYNAK

Prof. Dr. Salahattin POLAT*

ÖZET

Büyük Selçuklu devletinin kurulduğu ve yayıldığı orta Asya coğrafyası, İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren hadis ilmi açısından çok önemli etkinliklere sahne olmuştur. Klasik hadis ve rical literatürünün önemli bir kısmı bu coğrafyanın muhaddislerince yazılmıştır.

Bazı hadis tarihçileri, klasik hadis literatürünün en mükemmel dönemini teşkil eden hicrî 3. yüzyıldan, ya da "mütekaddimûn dönemi" tabir edilen hicri ilk dört asırdan sonra hadis ilminde özgün çalışmalar yapılmadığı şeklinde yanlış bir kanaate sahiptirler. Oysa bu asırdan sonra da başta orta Asya olmak üzere İslam dünyasının değişik coğrafyalarında hadis tarihi açısından çok önemli şahsiyetler yetişmiş, günümüzde halen klasik sayılan ve hadis uzmanlarının müstağnî kalamayacağı eserler üretilmeye devam edilmiştir.

Hadis tarihi için ilk sırada gelen kaynaklar, 'ricâl kitabı' olarak isimlendirilen ve çok değişik tertip ve tasnif yöntemleriyle yazılmış olan muhaddis biyografileridir. Bu biyografiler salt şahısların özgeçmişlerine dair bilgiler içermekle kalmayıp, genel olarak tarih ilminin bütün alt dalları için çok zengin veri kaynağı niteliğindedirler. Fakat ne yazık ki tarihçilerin, özel olarak da bilim ve kültür tarihçilerinin, değişik branşlarda İslam âlimlerine tahsis edilen biyografî literatürünün değerini yeterince takdir edebildikleri söylenemez.

* EÜ. İlahiyat Fak. Hadis ABD, KAYSERİ. salahpolat@hotmail.com

Muhaddis biyografilerinin en yaygın türlerinden birisi de şehir tarihleridir. Bir şehirde yaşayan, ilim öğreten ve öğrenen kişilere tahsis edilmiş bu eserler, içerdikleri muhaddisler bağlamında o şehirdeki hadis ilmi ile ilgili faaliyetlere dair önemli bir veri tabanı niteliğindedirler. Fakat bu bilgiler dağınık ve dolaylı olduğundan değerlendirilmeleri analitik, istatistik ve mukayeseli çalışmaları gerektirmektedir.

İslam biyografi literatürünün çoğunda olduğu gibi şehir tarihleri de genelde bir âlim tarafından başlatılır, sonra gelen âlimler ilk müellifin ölümünden sonra gelen âlimleri ekleyerek yazdıkları zeyil ve tekmile'lerle tarih çalışmasını sürdürürler. Dolayısıyla şehirlere göre yazılan muhaddis biyograficiliği, genelde peş peşe gelen âlimlerce devam ettirilen dinamik bilimsel çalışmalardır. Bu özellikleri nedeniyle İslam kültür tarihinin bir dönemdeki eş zamanlı (synhronic) resmini değil, art zamanlı (diachronic) resmini de inşa edebilmemize imkan sağlarlar.

Biz tebliğimize ağırlıklı olarak H. 5. yüzyıl Nisabur'undaki hadis faaliyetlerini konu edineceğiz. Hâkim en-Nisâbü'rî (ö.406/1015-6) tarafından yazılan ve sahabeden itibaren hicrî ilk 4 asrı kapsayan "Tarihu Nisabur" isimli, kaynaklarda 12 cilt olduğu belirtilen ama ne yazık ki bazı parçaları dışında henüz günümüze ulaşmış tam bir yazması bulunamamış olan dev muhaddis biyografisine yazılmış Farsça bir Tekmilé'den yararlanarak, Sarîffînî'nin (ö.H.641/1243-4)) hazırladığı ve büyük bir şans eseri tek nüshası günümüze ulaşabilmiş olan "müntehab" ı tebliğimizin temel kaynağını teşkil edecektir. Kuruluşu öncesindeki yarım asrı da içine almak suretiyle Büyük Selçuklu devleti dönemine tekabül eden (H.388-520 / M.998-1126-7) yılları arasında vefat etmiş1678 muhaddisin biyografilerini içeren bu eserdeki verileri başka kaynaklarla da mukayese, eleştiriye tabi tutarak yaklaşık olarak hicrî 5. miladî 11. yüzyıl Nisabur'undaki hadis ilmi ile ilgili faaliyetleri analitik ve sistematik olarak sunmaya çalışacağız.

Şehir tarihleri, sadece ilgilendikleri şehirde yaşayanların değil, ilmi amaçlarla o şehre uğrayanları veya belli bir süre kalanların biyografilerini de içerirler. Bu nedenle yukarıda anılan 1678 kişinin önemli bir kısmı, başta Nisabur çevresindeki diğer şehirler olmak üzere o dönem İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinde İslâmî ilimler öğrenmek ve öğretmek amacıyla seyahatler yapmış ve belli bir süre kalmış kişilerdir. Bu nedenle bu kişilerin ilmi faaliyetlerinin sadece Nisabur değil, öncelikle orta Asya olmak üzere o dönem İslâm coğrafyasının bütünündeki hadis ilminin durumunu yansıttığını da vurgulamak durumundayız.

Giriş

Hadis tarihinin hadisçilerin mi yoksa tarihçilerin mi araştırma alanına girdiği önemli bir tartışma konusudur. Biz bu konuda katı ve sınırlayıcı olmak yerine daha esnek ve disiplinler arası ve çok disiplinli yaklaşımların daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla hadis tarihi her iki ilim dalı tarafından ele alınabileceği gibi çok disiplinli bir alan olarak müşterek çalışmalar da konu olabilirler.

Hadis tarihinin en önde gelen kaynakları râvî biyografilerine tahsis edilmiş olan ve çok değişik tasnif metotlarıyla yazılmış olan rical kitaplarıdır. Fakat rical kitapları hadis tarihi yazmak amacıyla tasnif edilmediklerinden hadis tarihinin hikâyesini tarihsel bir öykü kurarak doğrudan değil, satır aralarında râvî biyografilerine dair verilen bilgiler bağlamında sunarlar. Ancak bir tarihçi nosyonuyla ve hadis tarihinin problemleri doğrultusunda sorular sorulduğunda son derece zengin bir tarih kaynağı oldukları görülür. Rical kitapları genelde hadis tenkidi amacıyla okunduklarından, sadece ilgilenilen râvî veya râvîler okunmak suretiyle kullanıldıklarında içerdikleri tarihsel malzemenin görülebilmesi biraz zordur. Bu nedenle hadis tarihi kaynağı olarak okuduklarında baştan sona okunmaları gerekmektedir. Hadis tarihçilerinin rical kitaplarını baştan sona okuma geleneğini yaygınlaştırmaları vazgeçilmez bir görev ve sorumluluktur.

İkinci önemli husus şudur: Belirli tarihsel dönemler, belirli coğrafyalar ve hadis tarihinin belirli konularına dair veri arandığında her seferinde bütün rical kitaplarının baştan sona okunması imkânsız olduğuna göre, araştırma konusunun niteliğine göre doğru rical kitaplarının seçilebilmesi için rical kitaplarının çok iyi tanınması gerekmektedir. Örneğin belli dönemler için tabakât kitapları, belli mekânlar için şehirlere tahsis edilmiş rical kitaplarına öncelik verilmelidir.

Biz bu tebliğimizde hem belirli bir döneme, hem de belirli bir coğrafyaya odaklanacağız: Büyük Selçuklu Devleti Döneminde Nisabur özelinde, Horasan bölgesindeki hadis faaliyetleri. Böyle bin ikili bir sınırlama söz konusu olduğunda en isabetli seçim şehir tarihlerine yazılan zeyillerdir. Fakat her zaman tam aradığımız şehre dair rical kitabı bulamayacağımız gibi, o şehrin aradığımız dönemine dair bir rical kitabı veya zeyil bulamayabiliriz. Bu durumda da çareler tükenmiş değildir. Yakın coğrafyalara dair şehir tarihlerine başvurabiliriz. Şehir tarihleri sadece o şehirde doğan, yaşayan ve ölen kişileri değil, o şehirlere uğrayan ve bir süre kalan ricali de içerirler. Yakın şehirler arasında gidiş gelişler ve ilişkiler daha kolay ve yoğun olduğundan, mevcutsa yakın coğrafya tarihlerinden başlamak işimizi oldukça kolay-

laştıracaktır. İlgilendiğimiz döneme doğrudan tahsis edilmiş kitaplar bulunmadığında genel tabakat kitaplarına başvurmak ve ilgilendiğimiz dönemin tabaka veya tabakalarında yaşayan kişilere odaklanmamız gerekir. Bunlar içinden belli coğrafyaya ait olan ricali, nisbeler ve hadis ricalinin seyahat ettikleri şehirler listelerinden yararlanarak kolayca seçebiliriz. Bu son merhalede “Şâmile” gibi elektronik veri tabanları anahtar kelime taramaları yoluyla son derece yararlı ve araştırmalarımızı kolaylaştırıcı imkanlar sunarlar.

Söz elektronik veri tabanlarına gelmişken bu kaynakların bütün hadis tarihi çalışmaları her aşaması için kullanışlı olmadığını belirtmeliyiz. Bu veri tabanlarından sadece anahtar kelimelerle yapılacak taramalarla hadis tarihi öyküleri kuramayız. Öncelikle mutlaka konumuzla ilgili doğru rical kitaplarını seçmeli, onların tamamını veya bizim sınırlarımıza tekabül eden kısımlarını sorularımıza cevap aramak ve hadis tarihini kademe kademe inşa etmek amacıyla baştan sona son derece dikkatli bir şekilde okumalıyız. Elektronik veri tabanları ancak ara süreçlerde hızlı tarama ve kolaylık sağlama bakımından yararlı olabilirler.

Abdulgâfir El- Fârisî'nin “Es-Siyâk”ı ve Müntehab’i

Biz bu tebliğimizde seçtiğimiz mekân ve dönem için son derece şanslı olduğumuzu belirtmek durumundayız. Çünkü Nisabur şehri için yazılmış bir rical kitabının tam da aradığımız tarihsel aralığına, yani Selçuklu dönemine denk gelen bir Nisabur tarihi zeyline sahibiz. Ne yazık ki üzerine bu zeylin yazılmış olduğu asıl kitabın kaybolarak günümüze kadar ulaşamamış olmasına rağmen, bu zeylin tarihsel hengâmede kaybolmaktan kurtularak günümüze kadar ulaşmış olması ilim âlemi için çok önemli bir şans ve mazhariyettir.

Kaynağımız olan kitabın günümüze ulaşma serüveni şöyle olmuştur: *Hâkim* diye meşhur olan bin cüz civarında eser yazdığı belirtilen ¹ Büyük hadis Hâfızı Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüfî (ö.405) nin, kendi şehri olan Nisabur ricali için, 12 cüzden müteşekkil olduğu ve 2500 den fazla biyografi içerdiği söylenen bir eser yazdığı nakledilmektedir. Alfabetik olarak Nisabur’a gelen sahabeden başlayıp, hicrî 380 yılına kadarki Nisabur ricalini içeren ² bu eserin ne yazık ki şimdiye kadar günümüze ulaştığına dair bir bilgi yoktur. Büyük bir ihtimalle kaybolmuş olduğu sanılan bu eserin günümüze ulaşan bir

¹ Sarîfînî, Takıyyüddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. El-Ezher el-İrâkî, El-Müntehab min kitâbi’s-siyâk li târîhi Nisâbüfî, Nşr: Halid Haydar, s.16 (Bundan sonra bu kitap Müntehab olarak kısaltılmış şekilde verilecektir.)

² Fuad Sezgin, GAS, Arapça tercümesi “Tarihu’t-Türâsî’l-Arabî”, I, 369.

nüşhasının keşfi hem genel tarih hem de hadis tarihi açısından çok önemli bir kazanç olacaktır. Çünkü bu eserde Nisabur'un mescitleri , kaleleri, mahalleleri ve kabristanları hakkında da bilgiler verildiği kaydedilmektedir. . N. Freye tarafından *Târîhu ulemây-ı ehl-i Nisâbûr* ismiyle yayınlanan eserin de (The Hague 1965) Hâkim'in orijinal eserinin muhtasarı olduğu belirtilmektedir. ³

Kitabın Arapça bir müntehabından, Ahmed b. Muhammed b. El-Hasen b. Ahmed Halife en-Nisâbûrî tarafından yapılan Farsça bir tercümesi Bursa Hüseyin Çelebi Kütüphanesi Numara 778 de bulunmaktadır. Şimdilik başka nüshası bilinmeyen eser adı geçen yazmadan, Behmen Kerîmî tarafından *Telhîsu Tarihu Nisâbûr* adıyla Tahran'da Kitabhâne-i ibn-i Sînâ yayınevince 163 sayfa olarak yayın tarihi kaydı düşülmeden yayınlanmıştır. Bu eserde ağırlıklı olarak sadece rical isimleri yer almakta, biyografi sahipleri hakkında bilgi verilmemektedir. Fakat bu eser Hâkim'in eserindeki ricâlin kimler olduğunu bilmemiz açısından önemlidir. Bu eserden yararlanarak Hâkim'in eseri aynen olmasa da içerdiği rical açısından yeniden inşa edilebilir.

Kâtib Çelebi de, Hakim'in adı geçen eserine Zehebî tarafından bir muhtasar yapıldığını kaydetmektedir. ⁴ Bu muhtasârın da günümüze ulaşım ulaşmadığı belli değildir.

Hâkim'in, *Târîhu Nisâbûr: Tabakâtu Şuyûhi'l- Hâkim* adıyla Mâzin b. Abdurrahman tarafından Beyrut'ta 1427 de 524 sayfa olarak neşredilmiş başka bir eseri daha vardır ki bu eser yukarıda sözü edilen eserinden farklıdır. Hâkim'in bu eserinde sadece hocalarının biyografisi verilmektedir.

Hâkim'in bu eserine, el-Kütübü sitte müelliflerinden Nisabur'lu Müslim'in Sahih'inin râvîsi Ebu'l-Huseyn Abdulğâfir b. Muhammed'in torunu, Mecdu'd-dîn Ebu'l-Hasen Abdulğâfir b. İsmail b. Abdulğâfir el-Fârisî (H.451-529 / M.1059-1135) tarafından "*es-Siyâk li Tarihi Nisâbûr*" ismini taşıyan bir zeyl yazılmıştır. Bu Zeyl, hicrî 388-520, mîlâdî 998-1126 yılları arasında yaşayan Nisabur ricaline tahsis edilmiştir. Bu dönem üç tabaka halinde ele alınır: 1. tabaka hicrî 388-425 yılları arasını, 2. tabaka 425-460 yılları arasını, 3. tabaka ise 460-520 yılları arasında vefat eden ricali kapsar. Yazar eserini hicrî 520 de bitirmiştir. ⁵ Bu Zeyl'in en önemli özelliği, müellifin ikinci ve üçüncü tabakadaki kişilerin büyük çoğunluğuyla bizzat görüşmüş ve yakından tanımış

³ Bkz: Kandemir ,Yaşar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hâkim –en-Nisâbûrî" maddesi, XV, 190-3.

⁴ Keşfi'z-zunûn, I, 308

⁵ Müntehab, s.543

olmasıdır. Bu durum, rical hakkında verdiği bilgilerin değerini ve güvenilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Ayrıca müellif bilgi verdiği kişiler hakkında son derece dikkatli, objektif, titiz, saygılı, öncelikle olumlu özelliklerini vurgulayan, sonra olumsuz özelliklerini veren çok ince bir ilmi nezaket içinde değerlendirmelerini sunmaktadır. Değerlendirmelerinde taassup, tarafgirlik ve aşırıktan oldukça uzaktır. Yazarın bu özelliği ancak kitap baştan sona okunduğunda daha iyi fark edilebilir. El-Fârisî'nin bu Zeyl'inin noksan bir nüshası Ankara Sâib Sencer Koleksiyonu 1544 numarada bulunduğu belirtilmektedir. ⁶ Tam bir nüshasının günümüze ulaşmış olup ulaşmadığı bilinmemektedir.

Bağdad'ın Sarıfîn köyünde doğmuş olan Hadis âlimi Takıyyüddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. El-Ezher el-İrâkî es-Sarıfînî (582-641) bu Zeyl'den yaptığı seçkilerle bir *Müntehab* yazmıştır. Yazar eserini hicrî 622 yılında bitirmiştir. ⁷ İşte bu *Müntehab*'ın yegâne ve tam bir el yazması nüshası günümüze ulaşmış olup İstanbul Köprülü Kütüphanesi 1152 numarada kayıtlıdır. 146 varak hacmindeki bu yazmanın istinsah tarihi kitabın nâşirlerinden Hâlid Haydar tarafından hicrî 622 olarak verilmektedir. ⁸ Bu tarih istinsah tarihi değil yukarıda belirttiğimiz gibi yazarın kitabı bitirme tarihidir. Büyük bir ihtimalle kitabın sonundaki bu ferağ tarihi, kütüphane kayıtlarına yanlışlıkla istinsah tarihi olarak geçirilmiştir. Nâşirin de işi tahkik etmeden bu hatayı tekrarladığı anlaşılmaktadır. Ya da kitabın müellif nüshası veya müellifin kitabını bitirdiği yıl istinsah edilen bir kopyası olması ihtimali düşünülmelidir. Araştırma imkanımız olmamakla birlikte birinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu düşünmekteyiz.

Sarıfînî'nin *el-Müntehab*'ının, dünyada bilinen bu tek nüshadan tespit edebildiğimiz kadarıyla üç ayrı neşri yapılmıştır: 1-Muhammed Abdulaziz tarafından 1409/ 1989 da Darul-Kütübi'l-ilmîyye'de yapılan neşir. 2- Halid Haydar tarafından 1414/1993 tarihinde Dâru'l-Fikr yayınevinde Beyrut'ta yapılan neşir. 3- Muhammed Kâzım el-Mahmûdî tarafından 1403/1982 de Kum'da yapılan neşir. Her üç neşir de tek cilttir ve eserdeki biyografisi verilen şahısların sayısı 1678 dir. Biz bu çalışmamızda indekslerle birlikte 630 sayfa hacmindeki Hâlid Haydar neşrini kullanacağız. Nâşirler, başka kaynaklarda da biyografisine yer verilen şahıslar için ilgili kaynaklara dipnotlarda göndermelerde bulunmaktadırlar. Fakat bu göndermeler genelde oldukça farklılaşmaktadır. Bu da kitapta ismi geçen ricalin başka kaynaklarını tespit konusun-

⁶ Müntehab, Nşr: Halid Haydar, Nâşir'in mukaddimesi, s.6

⁷ Müntehab, s.543

⁸ Müntehab, Nşr: Halid Haydar, Nâşir'in mukaddimesi, s.6.

da nâşirler tarafından da titiz bir kaynak taraması yapılmadığını göstermektedir.

Adı geçen Zeyl, hem Selçuklu devletinin kurulduğu şehir olan Nisabur ricaline yönelik olması, hem de takriben Selçuklu devletinin kuruluş ve yükseliş dönemine denk gelmesi nedeniyle Selçuklu tarihi için önemli bir kaynaktır. Yazar sık sık bazı olayları tarihlendirirken “Falan Selçuklu sultanının zamanı” diye gönderme yapmaktadır. Diğer yandan da hadis tarihinin *mütekaddimûn dönemi* denilen klasik döneminin sonlarında hadis tarihinde önemli bir yeri olan Horasan bölgesinin ricalini ele alması açısından da emsalsiz bir kaynaktır. Kitapta sadece muhaddisler değil, diğer İslâmî ilim dallarındaki âlimler hakkında da bilgi verilir. Buna ilaveten çok sayıda devlet adamı hakkında da bilgi bulunur. Kitabın içerdiği şahıslar çok değişik kimliklere sahip olmakla birlikte kâhir ekseriyetinin müşterek özelliği hadis ilmi ile değişik düzeylerde ilgilenmeleridir. Bu eser çoğunluğu başka kaynaklarda yer almayan çok sayıda kişi hakkında yegane bilgi kaynağı olması açısından son derece önemlidir.

Müntehab'ın nâşirlerinin, Müntehab yerine zeyl'in aslını noksan nüshadan neşredip, noksan kısmı Müntehab'dan tamamlamaları daha isabetli bir neşir stratejisi olabilirdi. Eserin bu şekilde neşrinin en kısa zamanda yapılması ilim câmiyası için vazgeçilmez bir borçtur. Ne var ki bu zeylin muhtasarının elimizde olması sebebiyle rical hakkında verilen bilgiler kısa olmasına rağmen, noksan olan aslının yazma nüshasından bu kısalık telafi edilebilir. Başka kaynaklarda yer alan kişiler için diğer kaynaklarda daha geniş bilgi bulunabileceğinden, bu tür kişiler için bilgi kısalığının ilgili kaynaklardan telafisi mümkündür.

Hadis Tarihi Açısından Hicrî IV. Yüzyıl Sonlarından VI. Yüzyıl Başlarına Kadar Nisabur ve Çevresinde Hadis İlmi

Sarıfî'nin Müntehab'ı, hadis ricalinin tam isimleri, seyahatleri, hadis aldığı ve naklettiği kişiler ve güvenilirlik durumları gibi verilmesi standart bir zorunluluk olan bilgilere ilaveten baştan sona hadis tarihiyle ilgili çok kıymetli bilgiler içermektedir. Bu günden bakıldığında çok ilginç ve çok ileri düzeyde fazilet örneği olarak nitelenecek uygulamaları tanık olmaktadır. Bunlardan en önemlilerini belli başlıklar altında kısaca şöylece özetleyebiliriz:

Hadis Eğitim-Öğretimi, Medreseler ve İmlâ Meclisleri

Her şeyden önce Nisabur'un geleneksel usulde eğitim-öğretim, rihle, imlâ meclisleri, kitap telifi yoğun bir hadis faaliyetine sahne olduğuna tanık olmaktadır.

El-Müntehab'da, genelde İslâmî ilimler, özelde hadis eğitiminin kurumlaştığı, muhaddisler tarafından ders verildiği belirtilen çok sayıda medrese ismi geçmektedir. Muhaddisledrin hadis okuttuğu medreseler arasında *Nizamiye Medresesi*⁹, *Beyhakiyye Medresesi*¹⁰, *Medresetü'l-Meşefî*¹¹ gibi medrese isimleri zikredilmektedir. Pek çok âlimin de kendi inşa ettiği ve medresesinde düzenli dersler verdiği kaydedilmektedir.

Düzenli dersler verilen ve imlâ meclisleri kurulan camiler arasında¹² Nisabur'un "*el-Câmiu'l-Kadîm / Atîk*" ismiyle anılan Camisi¹³, *Mescidu Ukayl (Akîl)*¹⁴, *Mescidü's-Sarrâfîn*¹⁵, *Câmiu'l-Menî'î*¹⁶ isimleri kaydedilmektedir.

Nisabur'da hadis eğitim verilen medrese ve camiler bunlardan ibaret değildir. Bazı çağdaş çalışmalarda başka medrese ve meşit isimleri de tespit edilmiştir.¹⁷

Kendi evinde ders veren ve imla meclisi oluşturan âlimler de çoktur.¹⁸ Bazı âlimler kendi medreselerine defnedilmişlerdir.¹⁹

İlgili dönemde Nisabur'da, *Dârul'hadis* denilen hadis eğitim kurumlarının öncüsü sayılan "*Dârü's-sünne*" isimli hadis okulunun mevcudiyetinden bahsedilmektedir.²⁰ Burada imlâ meclisi de kurulmakta-

⁹ Müntehab, Nr. 110, 114, 242, 318, 322, 1031

¹⁰ Müntehab, Nr. 136, 238

¹¹ Müntehab, Nr. 111

¹² Örneğin bkz: Müntehab, Nr. 53,

¹³ Müntehab, Nr. 246, 1012

¹⁴ Müntehab, Nr. 53, 269, 613, 1678

¹⁵ Müntehab, Nr. 387

¹⁶ Müntehab, Nr. 389, 400

¹⁷ Nisabur medreselerine dair iki çalışma bize önemli veriler sunmaktadır:

Seyit Bahçıvan, *el-Müessesâtu'l-İlmîyye fî Hurasân bi Âmmeh ve bi Nisâbü'r bi Hâssa fî'l-karneyni'r-râbi'* ve'l-hâmis el-hicriyyeyn, (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/Bahar, Sayı: XIII, s.111-127) isimli makalesinde, Hicrî IV ve V. Yüzyıllarda Nisabur'da 34 medrese ve içerisinde dersler verilen 11 câmi ismi tespit etmiştir. Cihan Piyadeoğlu ise Selçuklular Döneminde Horasan, Yayınlanmamış Doktora Tezinde (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2008, s.178-187) Nisabur Nizamiye Medresesinin 15 müderrisinin ismini ve okuttukları eserleri vermektedir. Bunların yarısı hadis dersleri vermektedir. Ayrıca bu medreselerde belirli sürelerde ders veren âlimlerin isimleri de kaydedilmektedir.

¹⁸ Bkz: Müntehab, Nr. 230, 724

¹⁹ Örneğin bkz: Müntehab, Nr. 1321

²⁰ Müntehab, s.16

dir. ²¹ Bu okulun ilk defa ne zaman kurulduğu konusunda bilgi verilmemekle birlikte müderrisi Ebu Bekr Muhammed (Ahmed) b. İshak es-Sibğî (342/924) tarafından, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin bu okula mütevelli yapılmış olması adı geçen okulun, Hâkim'in ölüm tarih olan hicrî 405 yılından önce mevcudiyeti kesindir. Dimaşk'ta Atabeg Nureddin Mahmud Zengî (1146-1174) tarafından Muhaddis İbn Asâkir'in (571/1174) ders vermesi için (566/1170) de yaptırılan ve *Dâru'l-Hadîsi'n-Nûriyye* adıyla anılan medrese, *Dâru'l-hadîs* ismini taşıyan ilk kurum olmakla birlikte, ilk hadis medresesi değildir. Hadis medreselerinin başlangıcını bu *Dâru'l-hadîs*le değil, bundan neredeyse iki asır önce Nisabur'da kurulan *Dâru's-sünne* ile başlatmak gerekmektedir.

Nisabur'da hadis eğitim-öğretimi için kıymetli nüshalar, kitaplar vakfedilmiş, kağıt ve mürekkep gibi gerekli malzemeler için vakflar yapılmıştır. Mesela Ebu Salih Ahmed b. Abdulmelik el-Müezzîn (470) *Beyhâkiyye Medresesi'nde* kendi odasında muhafaza edilen ve hadisçilere vakfedilen kıymetli ve kadim nüshalardan ve ehl-i hadîsin ihtiyaçları için yapılan vakflardan sorumlu mütevelli idi. Aynı zamanda bu medresede uzun yıllar müezzinlik yapmıştır. ²²

Seyahatler

Sırf ilim ve hadis tahsil etmek amacıyla yapılan seyahatler o günkü İslam dünyasının bütün önemli ilim merkezlerine yönelirken, hac yolculuğu, kervan yolculuğu, hükümdar ve valiler adına yapılan temsil görevleri gibi farklı amaçlar için yapılan seyahatlerde de hadis tahsili yapılmaktadır. Herhangi bir hadis âlimi bir şehre uğradığında o şehrin ileri gelen âlimleri hadis okutması veya imlâ meclisi kurması için o şehir halkı adına ricada bulunmaktadırlar. O günkü âlimler arasında çok ileri düzeyde haberleşme ve iletişim yöntemleri geliştirildiğine tanık olmaktadır. Seyahatler yakın şehirler arasında uzak şehirlere nispeten daha yoğun ve daha siktir. Hatta bir âlimin bir şehre defalarca gelip hadis okuması ve okutmasının örneklerine çok sık rastlanmaktadır. Bu nedenle şehir tarihleri aynı zamanda çevre şehirlerin tarihleri niteliğindedirler. Bâzi âlimler hem eğitim alma hem de eğitim verme amacıyla belli sürelerde bir şehre yerleşebilmektedir. Bazı kişiler ilmî amaçlı seyahatlere çocuklarını da götürmektedirler.

²¹ Müntehab, Nr. 201, 890

²² Müntehab, Nr. 238

İlim Aileleri

Biyografisine yer verilen âlimlerden çoğu nesilden nesile ilim gele- neğini sürdüren ailelere mensupturlar. Yazar bunları “*min beyti'l-ilm*” tabiriyle ifade etmekte ve kaç nesil sürerse sürsün âilenin diğer âlim üyelerinin ismini biyografi sahibiyle akrabalık ilişkilerini belirtmek suretiyle sıklıkla zikretmektedir. Çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren hadis tahsiline başlatılmakta, çok zaman babalarının katıldıkları meclis- lere katılmaktadırlar.²³ Bunda çocukların *âlf isnad* elde etmesi gibi son derce önemli bir amacın yanında, küçük yaştan işe başlamanın avantaj- ları da göz önünde bulundurulmaktadır. İlim âilelerinden çok sayıda kadın hadisçi de çıkmıştır.

Hadis Faaliyetlerine Katılanların Meslekleri, Mezhepleri, Meşrepleri, Cinsiyetleri, Güvenilirlik Durumları

Hadis öğrenen ve öğretenlerin içerisinde her meslekten insan mevcuttur. Fakat çok sayıda tüccarın, zengin ve soylu aile mensupları- nın hadis ve ilim tahsiliyle uğraştığı, ehl-i hadise maddî manevî destek sunduğu dikkat çekmektedir.²⁴ Nisabur'un, Orta Asya'nın kadim ticaret yollarının kesişme noktası olduğu, köklü ve yaygın bir ticaret geleneğine sahip olduğu tarihsel gerçeği bu bilgilerle örtüşmekte ve onları destek- lemektedir.

Çok zengin olmasına rağmen; hadis öğrenimi ve öğretimi, hadisle uğraşanlara maddî destek olmak, onlara ikramlarda bulunmak uğruna bütün servetini tüketen hatırı sayılır sayıda kişiden bahsedilmektedir.²⁵

Ebul Mehâsin Muhammed b. Abdullah el-Mehammî isimli bir mu- haddisin hadis okuttuktan sonra her seferinde öğrencilerine ziyafet verdiği kaydedilmektedir.²⁶

Biyografi sahipleri arasında Başta Hanefî ve Şâfiîler olmak üzere dört meşhur mezhep mensupları yanında, selef, Şia, zahirî ve mutezile mezhebinden olanlar mevcuttur. Yazar özellikle Hz. Peygamber soyun- dan oldukları halde şia mezhebinden olmayıp ehl-i sünnet mezhebine mensup olanları özellikle vurgulamaya çok dikkat etmektedir.²⁷

²³ Bkz: Münteheb, Nr.232, 653, 666, 1216, 1562.

²⁴ Bkz: Münteheb, Nr. 111, 113, 123, 180, 192, 228, 249, 260, 336, 572, 646, 1013, 1085, 1127, 1129, 1133, 1167, 1189, 1201, 1280, 1296, 1322, 1401, 1415, 1453, 1487, 1590, 1598, 1601, 1642,

²⁵ Münteheb, Nr. 80, 89, 1190

²⁶ Münteheb, Nr. 133.

²⁷ Örnek olarak bkz: Münteheb, Nr. 1424

Dikkat çeken başka bir husus Nisabur ve çevresindeki âlim ve muhaddislerin çok önemli bir kısmının zâhid ve sûfi olmasıdır. *Müntehab*'daki rical sırayla gözden geçirildiğinde birkaç biyografiden birinin sûfi veya zâhid olarak nitelendiği görülmektedir. Bunların kâhir ekseriyeti hadis tahsiliyle ve öğretimiyle uğraşmakta, ehl-i hadise her türlü desteği vermektedirler. Sûflerin hadisle ne derece ilgilendiklerini gösteren en tipik örneklerden birisi yüzden fazla eser yazdığı belirtilen İşârî tefsiriyle ünlü büyük müfessir ve sûfi Ebu Abdurrahman Muhammed b. El-Huseyn b. Musa el-Ezdi es-Sülemî'dir. (ö.412/1023) Bu zat kırk sene imlâ ve kıraat yoluyla hadis eğitimi vermiştir.²⁸

Hadis tahsiliyle uğraşanlar arasında Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bunlar arasında *Benû Devlet* diye meşhur olan Muhammed b. Abdullah el-Belhî isimli Hz. Hüseyin soyundan gelen bir Seyyid'in, ordu ile birlikte defalarca Horasan'a gelip şiir ve hadis okuttuğu kaydedilmektedir.²⁹ Bu bilgi hem ilmin, hem askerî anlamda cihadın birlikte yürütülmesi açısından dikkat çekicidir.

Meslekler arasında dikkat çekici bir detay da bazı âlimler için "Kazâ meclisi erkânındandı" gibi tanımlara yer veriliyor olmasıdır.³⁰ Bu tür ifadelerden yargı görevinin tek bir kadı tarafından değil bir kurul tarafından yürütülüyor oluşunu ihsas ettiren bu ifadelerin İslam hukuk tarihçilerince üzerinde durulması ve araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

Devlet ricalinden de bu görevleri yanında ilim öğrenim ve öğretimini birlikte yürütebilenler mevcuttur.³¹

O dönemde âlimlerin hükümdar ve vâliler arasında yaygın bir şekilde elçilik görevi yaptıklarına tanık oluyoruz.³²

Kitapta 20 den fazla hadis okutan kadın hadisçinin biyografisi mevcuttur. Bu da kadınlar arasında da hatırı sayılır bir ilim ve hadis eğitim öğretim faaliyeti bulunduğunun göstergesidir. Çoğu ilim âilelerine mensuptur. Bunların bir kısmı perde arkasından hadis okutmuştur. Bunlardan Fâtıma bintü'l-Hasen b. Ali ed-Dekkâk'ın (391-480) pek çok âlimin hocaları arasında ismi zikredilmektedir.³³

Dikkatimiz çeken önemli hususlardan birisi kitapta biyografisi verilen kişilerin çok azı hariç büyük çoğunluğunun sika yani hadis rivayetinde güvenilir kişiler olduğudur.

²⁸ Müntehab, Nr. 4

²⁹ Müntehab, Nr. 119

³⁰ Müntehab, Nr. 234, 248, 1162, 1330, 1338

³¹ Müntehab, Nr. 213, 246, 1355, 1485, 1494, 1513, 1555, 1506, 1579

³² Örnek olarak bkz. Müntehab, Nr. 8, 191, 277, 308, 609

³³ Tercümei hâli için bkz: Müntehab, Nr. 1431

Kitapta biyografisi verilen kişiler arasında Hadis tarihinde yaygın bir şöhret kazanmış olan Beyhakî ³⁴, Hatib el-Bağdâdî ³⁵ Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'ânî (439) ³⁶ gibi muhaddisler de vardır.

Rivayet Kuralları

Hadislerin sahih ve kadim nüshalardan nakledilmesi, nüshaların titiz bir şekilde yazılıp asıl nüshalarla mukabele ve tashih edilmesi gibi geleneklerin aynen korunduğuna dair bol sayıda ipucu vardır. Rical hakkında olumlu övgü ifadeleri olarak "*sahîhu'n-Nüşah*: Nüshaları sahih, *kesîru'l-usûl*: Asıl nüshaları çok" ³⁷ "*ceyyidü'n-nüşah*: nüshaları güzel, *sahîhu'l-müzâkere*: hadisi müzakere etmesi sahih" ³⁸ *sahîhu's-semâ'* : Hadis İştmesi, dinlemesi sâhih" ³⁹ gibi ifadelerin sıkça kullanılmakta oluşu bu hadisin sahih rivayet yöntemleriyle alınıp, sahih nüshalar oluşturmak suretiyle nakli konularındaki titizliğin göstergesidir.

Asl tabir edilen kadim ve sahih nüshalardan rivayette bulunmak ⁴⁰, bu tür nüshalara sahip olmak, kendi nüshalarını bu tür nüshalarla karşılaştırmak için her türlü zorluk ve harcama göze alınıyordu. Bu tür nüsha koleksiyoncuları arasında işi istismara vardiğerler bile vardı. Ebû Muhammed Abdulah b. Ahmed ed-Damğânî isimli bir muhaddisin kullanmak üzere aldığı bu türden nüshaları geri vermeyip alıkoyarak çok zengin bir koleksiyon kurduğu kaydedilmektedir. ⁴¹

Hadis alma yöntemlerinden semâ, kıraat ve icazet ağırlıktadır. Diğer tartışmalı yöntemlerle hadis alındığına dair kayıt hemen hemen yok gibidir. Umûmî icazetler verildiğine dair örnekler mevcuttur. Ebu'l-Hasen el-Mücâşî, ve Ebû Sehl Saîd b. Muhammed el-Bustî, *es-Siyak* yazarı el-Fârisî'ye bütün işittiklerinin, yazdıklarının ve eserlerinin rivayetine icazet vermişlerdir. ⁴²

Âlî isnada da önem verilmeyi devam edildiği görülmekte, bu tür isnadlara sahip kişiler her defasında özellikle vurgulanmakta, hatta bazı kişilerin vefatıyla ona ait âlî isnadın kesildiği belirtilmektedir. ⁴³ Babaların âlî isnad'sahibi olsunlar diye küçük çocuklarını çoğu zaman sırtla-

³⁴ Müntehab, Nr. 231

³⁵ Müntehab, Nr. 236

³⁶ Müntehab, Nr. 1497

³⁷ Müntehab, Nr. 63

³⁸ Müntehab, Nr. 50, 85

³⁹ Müntehab, Nr. 114

⁴⁰ Örnek olarak bkz: Müntehab, Nr. 53, 85

⁴¹ Müntehab, Nr. 971

⁴² Müntehab, Nr. 1340, 734

⁴³ Örnek olarak bkz: Müntehab, 99, 110, 124, 169, 176, 225, 232, 527, 1224, 1412

rında veya omuzlarında taşıyarak hadis meclislerine götürdüklerine dair çok sayıda örnek vardır.⁴⁴

Meşhur Eserlerin Rivayeti ve Râvileri

Meşhur hadis kitaplarının tamamı müelliflerinin meşhur râvilerinden okunmakta, bunların rivayetinde de âlî isnad elde etme yarışını yaygın şekilde sürdürülmektedir. Bu eserlerin başında Kütüb-i sitte gelmektedir. Zaten bunların müellifleri orta Asya coğrafyasına mensuptur. Bu nedenle bu eserlerin o coğrafyaya mensup râvilerinden okunduğuna tanık olmalıyız. Meşhur hadis kitaplarının râvilerini çalışacak olan araştırmacılar için *es-Siyak* ve *Müntehab*'ı çok önemli bir kaynaktır.

Buhârînin Sahih'inin orta Asya coğrafyasındaki en meşhur râvisi Ebu'l-Heysen Küşmeyhenî'dir. Merv'in köyü olan Küşmeyhen'de doğan bu muhaddis o bölgenin en önde gelen Buhârî râvisidir. Nisabur ve çevresinde doğrudan kendisinden veya onun râvilerinden Buhârî'nin Sahih'ini okuyan kişi oldukça fazladır. ⁴⁵ Küşmeyhenî'den Sahih'i rivayet eden son râvî Ebu Sehl Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Hafsi' dir. (ö.465 civarı) Bu kanaldan Sahih'i okuyan çok sayıda kişi vardır. ⁴⁶ *es-Siyak* yazarı el-Fârisî de bunlardandır.

İsmi zikredilen diğer Buhârî râvileri, Ebu'l-Hasen Abdurrahman b. Muhammed el-Büşencî (H374-467). ⁴⁷ ve Şebevî ⁴⁸ Ebu'l-Hasen ed-Dâvudî ⁴⁹ nin isimleri kaydedilmiştir.

Müslim'in Sahih'inin râvileri arasında Culûdî ⁵⁰ ve Ebu'l-Kâsım eş-Şihâmî ⁵¹, Ebu'l-Huseyn Abdülğâfir ⁵² zikredilir.

Ali b. Ebi'l-Kâsım en-Nasrâbâzî *Sahihayn* râvilerindedir. ⁵³

Ebû Dâvud'dan Sünen'ini bizzat müelliften rivayet eden Ebubekir b. Dâse el-Basrî'nin râvileri Fakih Ebû Ali Huseyn b. Muhammed er-Rûzbârî, Ebû Ali Hasen b. Davud es-Semerkindî ve Yunus. b. Habib

⁴⁴ Bkz: Müntehab, Nr. 225, 232, 242, 653, 666, 1216, 1562.

⁴⁵ Örnek olarak bkz: Müntehab, Nr. 53, 66, 81, 83, 114, 202, 301, 481, 574, 590, 641, 646, 1454,

⁴⁶ Müntehab, Nr. 354, 873, 873, 1337,1341, 1345, 1524, 1454

⁴⁷ Müntehab, Nr. 1024

⁴⁸ Müntehab, Nr. 742

⁴⁹ Müntehab, Nr. 1348

⁵⁰ Müntehab, Nr.94

⁵¹ Müntehab, Nr. 1350

⁵² Müntehab, Nr. 223, 250, 252, 259, 339, 1231

⁵³ Müntehab, Nr. 1354

Nisabur çevresinin en önemli Sünen râvilerindendir. ⁵⁴ Ebû Dâvud râvileri arasında Kadı Ebû Umer el-Hâşimî ⁵⁵ nin de ismi zikredilmektedir.

İbn Fencûye es-Sekafi ed-Dîneverî'nin ismi *Nesâî'nin Sünen*'inin râvileri arasında zikredilmektedir. ⁵⁶

Şâfiî'nin Müsned'i Rebî', Esamm kanalıyla Hîrî tarafından okutulmaktadır.⁵⁷ Esamm'ın ismi geçmişken bir hususun altını çizmeliyiz. Nisabur ve çevresindeki âlimlerden pek çoğunun hocaları arasında Esamm'ın ve talebelerinin ismi geçmektedir. Tam ismi Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'küb b. Yûsuf el-Esamm el-Ümevî en-Nisâbü'rî (247-861/346/957) olan ve Nisabur'da doğup döneminin önemli ilim merkezlerinde on iki yıl süreyle ilim tahsil edip memleketine dönerek eğitim faaliyetlerini sürdürdükten sonra yine Nisabur'da vefat eden bu büyük muhaddisin bu coğrafyada çok derin izler bıraktığı görülmektedir. İleri gelen muhaddislerden âlî isnadlara sahip olduğundan çok sayıda öğrencisi olmuştur. ⁵⁸

Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Ehvâzî (415) *Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr'ın Müsned*'ini müelliften okumuş râvisidir.⁵⁹

Ebû Nuaym, *Ebû Avane'nin Müsned*'inin râvisidir. ⁶⁰

Ebu Salih Ahmed b. Abdulmelik el-Müezzin (470) de çok sayıda geniş hacimli meşhur hadis kitabının râvilerindendir. ⁶¹

Yazılan Kitaplar

Günümüzde kitap yazmaktan bahsedildiğinde piyasaya sürülmek üzere yazılan kitaplar kastedilir. Kişinin kendi özel kullanımı için yazdığı notlara kitap ismi verilmez. Oysa İslam Tarihinin geçmiş dönemlerinde her iki tür yazılı malzeme de "Kitab" kavramıyla ifade ediliyordu. Zaten Arapça'da *Kitab*, yazılı olan her şeyi ifade eder.

Müntehab'da hal tercümesi verilen hadisçilerden çok sayıda kişinin kendi kullanımlarına yönelik *ebuâb*, *fevâid*, *avâli*, *meşayih* türünden hadis ve rical kitapları yazmışlardır. ⁶²

⁵⁴ Müntehab, Nr. 234, 1588, 354

⁵⁵ Müntehab, Nr. 89

⁵⁶ Müntehab, Nr.1616

⁵⁷ Müntehab, Nr. 1355

⁵⁸ Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz: DİA İslam Ansiklopedisi, "*Esam, Ebu'l-Abbas*" maddesi.

⁵⁹ Müntehab, Nr.1247

⁶⁰ Müntehab, Nr.699, 959 ebu Avâne okutan diğer hocalar için bkz: 112, 164, Diğer bazı Müsnedlerin râvileri için bkz: 959

⁶¹ Müntehab, Nr. 238

⁶² Bkz: Müntehab, Nr. 83, 738

Bunun yanında umumun kullanımına sunulmak üzere kitap yazan çok sayıda âlim vardır. Bu kitaplardan bir kısmının ismi verilirken bazı âlimlerin sadece kitap telif ettiği belirtilmekle yetinilmektedir.

Müntehab'da zikredilen bazı dikkat çekici kitaplara şu örnekler verilebilir:

1- Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ğuncârî, *Buhara âlimleri tarihi*.⁶³

2- Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Berevî (404) *Kitabu Beyâni'l-ittifak Beyne's-Sünne ve Usûli Ehli'l-İrâk*.

3- Ebu ishak İbrahim b. Muhammed el-Urmevî (428) *Sahihayn'a tahrir*.⁶⁴

4- Ebu'l-Kâsım ubeydullah b. Abdullah el-Haskânî, *el-Meşîha*.⁶⁵

5- EBU Sa'd b. Uleyk (Uleyk) (431) *Kitabu'l-Muhtelif ve'l-Mü'telif*.⁶⁶

6- Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Habbâzî (ö.449) "*Kitabu'l-Ebsâr*." Bu eser rivayet usulüne dairdir.⁶⁷

7-Ebu Abdurrahman Hanbel b. Ahmed el-Fârisî (460) *el-Meşîha*.⁶⁸

8- es-Siyak li Tarihi Nisabûr müellifi Ebu'l-Hasen Abdulğâfir b. İsmail b. Abdulğâfir el-Fârisî (451-529 / 1059-1135) *el-Müfhim li Sahihi Müslim* isimli bir Müslim şerhi yazmıştır.⁶⁹

Müntehab'da çok sayıda âlimin kitap telif ve tasnif ettiği belirtilmekle birlikte kitaplarının ismi verilmemektedir.⁷⁰ Bu konuda yapılacak daha derinlemesine araştırmalarla bu âlimlerin biyografileri diğer kaynaklardan taranmak suretiyle bu kitapların isimleri ve günümüze ulaşım ulaşılmadıkları tespit edilmelidir. Bu konu tebliğimizin sınırlarına aşmaktadır.

⁶³ Müntehab, Nr. 73

⁶⁴ Müntehab, Nr. 271

⁶⁵ Müntehab, Nr. 982,801, 812

⁶⁶ Müntehab, Nr. 1013

⁶⁷ Müntehab, Nr. 66

⁶⁸ Müntehab, Nr. 649

⁶⁹ Müntehab, Nr.1678 sh. 543

⁷⁰ Bkz: Müntehab, Nr.80, 110,202, 211, 269, 301, 304, 307, 556, 625, 626, 649, 712, 738, 982, 1000, 1013, 1397, 1472, 1489, 1571, 1656

Sonuç

Nisabur Büyük Selçuklu devletinin kurulduğu şehirdir. Büyük Selçuklu devletinin kuruluşundan yaklaşık yarım asır öncesinden başlayıp, bu devletin ilk asrını kapsayacak şekilde Nisabur'daki muhaddislerin biyografilerini içeren "Müntehab"daki doğrudan verilen bilgileri özetlemeye çalıştık. Bu bilgiler doğrultusunda bu dönem Nisabur ve çevresinin, çok yoğun hadis eğitim, öğretim ve rivayet faaliyetlerine sahne olduğunu görmüş bulunmaktayız. Selçuklular, İslamın ilk dönemlerinden itibaren bu bölgede süregelen hadis faaliyetlerini desteklemekle kalmamışlar, hem kurdukları medreseler hem de ulemâ ve öğrencilere verdikleri desteklerle daha fazla ivme kazanmasında etkili olmuşlardır.

"Müntehab"ın bir seçki ve özet olması nedeniyle Nisabur'daki hadis faaliyetlerinin bu eserde zikredilenlerden daha kapsamlı olduğu açıktır. Biz bir tebliğin sınırları içinde "Müntehab"da doğrudan verilen bilgilerle yetindik. "Müntehab" bir ipucu kabul edilip burada zikredilen şahıslar hakkında diğer kaynaklardan daha geniş araştırmalar yapıldığında Nisabur'daki hadis faaliyetleri daha detaylı olarak ortaya çıkarılabilecektir. Bu yöntemle sadece "Müntehab"a dayanarak çok sayıda tez ve araştırma yapılabilir. Hatta Hâkim'in şimdilik kayıp olduğu sanılan Nisabur tarihinin bize ulaşan "Telhîsu Tarih-i Nisâbûr" ismiyle neşredilen telhisinde ismi verilen rical hakkında başka kaynaklara dayanarak yapılacak araştırmalar, başta Nisabur ve çevresi olmak üzere orta Asya'daki İslâmî ilimler tarihinin yeniden inşasında çok önemli rol oynayacaktır. Bu iki eser sadece verdikleri doğrudan bilgiler açısından değil, içerdikleri ipuçlarıyla çok sayıda makale, yüksek lisans tezi ve doktora tezine konu olabilecek niteliktedirler. Hadisçiler tarafından yazılmış şehir tarihleri, hadis tarihçileri için son derece bâkir kaynaklar ve potansiyeli geniş veri tabanları niteliğindedirler.